

MAGYAR NYELVŐR

141. ÉVF.

*

2017. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

Rövid vissza- és előrettekintés nyelvtudományunkban konferenciánk kapcsán*

1. Több mint hat évtizedes oktatói és kutatói munka, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság százéves történetének a megírása (Szathmári 2015) után, immár életem alkonyán, talán nem meggondolatlanul vállalkozom arra, hogy az utóbbi mintegy két-három évtized magyar nyelvtudományát és nyelvészeti oktatását nagyon röviden, többször felsorolásszerűen mérlegre tegyem, kiemelve az eredményeket és főleg a hiányosságokat, és hogy ez utóbbiakkal kapcsolatban jobbító javaslatokkal is szolgáljak.

Tehát korántsem átfogó tudományos értékelésről, hanem csupán – elsősorban a saját tapasztalataim alapján – a pozitívumok felidézéséről, valamint a negatívumok mérlegeléséről és azok lehetséges kijavításáról, röviden nyelvészeti oktatásunk eredményesebbé tételéről lesz szó.

Meg kell jegyezmem, hogy az elmondandókban segítségemre volt a széles látókörű és nagy tapasztalatú Benkő Loránd professzornak a 2001-es, élete végén tett vallomása abban az interjúban, amelyben Kiss Jenő következetesen átgondolt kérdéseire gazdag életpályájáról és a korabeli nyelvtudományról vallott, és amelyben arra a kérdésre is válaszolt, hogy „Vajon milyen lesz a jövő nyelvtudománya? Milyenek lesznek a jövő nyelvészei?” (Benkő 2003: 442). Egyébként e „tudománytörténeti beszélgetés” óta már másfél évtized eltelt, amely ugyan nem hosszú idő, de valamit megmutat abból, hogy Benkő Loránd elképzelése valóra vált-e.

2. Kezdem egy általánosabb kérdéssel, azzal, hogy az egymást követő nyelvészeti, továbbá irodalmi, stilisztikai irányzatok – kisebb-nagyobb mértéken – valójában egymásból és bizonyos értelemben egymás ellentéteiként fejlődnek ki. Tudniillik – nagyon rövidre fogva – amely felmerülő fontos kérdést valamely irányzat nem oldott meg, a következő rendszerint azt teszi meg fő feladatának. A nálunk mostanában megalapozódó kognitív nyelvészet például – szemben elődeivel, a strukturalizmussal, a generatív stb. nyelvészettel – a mai nyelvnek, sőt a mai beszélt nyelvnek a sokoldalú, más tudományokat (pszichológia, szociológia stb.) is bevonó vizsgálatát állította középpontba, sohasem felejtkezve el a beszélő emberről. És folytathatjuk azzal, hogy ebben az irányzatban középpontba kerül

* Elhangzott plenáris előadásként az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke által 2016. november 24–25-én *Grammatika és oktatás* címen megrendezett konferencián.

a jelentések kialakulásának, funkcióinak, változásainak a kutatása, azaz a szemantika. Aztán nagy hangsúlyt kap itt az elméleti háttér, a mentális folyamatok figyelemmel kísérése.

3. És ezzel eljutottunk a korunkbeli nyelvtudománynak talán a legfőbb **pozitív** vonásához, ahhoz, hogy rendkívüli módon kibővült, kiszélesedett, és jellemző rá a differenciálódás: részterületek válnak önállóvá, új irányzatok, új diszciplínák, új tanácskozási formák, módszerek születnek, és az egyes tudományágak interdiszciplináris kutatást igényelnek (vö. Szathmári 2015: 173 kk.). Benkő Loránd erről így nyilatkozott: „Két ellentétes irányt látok: ami pozitív: elméletileg és rendszerbelileg jórészt elmélyültebbek, célirányosabbak lettek a vizsgálatok, bővül a tematika, a látókör, nagyobb a sokszínűség, több területen finomodnak a közelítésmódok” (Benkő 2003: 431; az idézet folytatását l. később a negatív vonások tárgyalásában; l. még Benkő 2003: 442).

A jelzett új irányzatok, diszciplínák között említhetjük a gyorsan fejlődő kognitív funkcionális nyelvleírást, a kommunikáció alaposabb vizsgálatából kinövő diskurzustant, a pragmatikát és a mostanában megalapozódó jelnyelvmeletet és -leírást. Mint jeleztem, keletkeztek új tanácskozási formák is: igen eredményesnek bizonyultak a kerekasztal-megbeszélések; dolgoznak továbbá egy-egy kisebb részterületet vizsgáló műhelyek, kutatócsoportok; lelkes munkát végeznek továbbá a Magyar Nyelvtudományi Társaságban megalakult új tagozatok: a névtani, a pragmatikai tagozat stb. A Társaság nagy létszámú Magyartanári tagozata például azzal a fontos céllal jött létre több mint egy évtizeddel ezelőtt, hogy „az anyanyelvet oktató tanárokat, valamint az anyanyelv-tanítással kapcsolatos fejlesztési munkálatokat hiteles szakmai fórum támogassa és képviselje” (Farkas 2005: 114).

4. Ezek után lássuk a **negatív** vonásokat. Korábban idéztem Benkő Lorándnak a nyelvtudomány fejlődésére vonatkozó megállapítását, amelyben – mint említettem – két ellentétes irányról szól: egy pozitívról és egy negatívról. Eddig a pozitív vonásokkal foglalkoztunk röviden, most következnek a negatív jelenségek. Ezekről összefoglalóan – az előző pontban idézett sorokat folytatva – így nyilatkozik: „Ami negatív folyamat: manapság többen vonzódnak a sablon, a leegyszerűsítés, a divat, az utánzás felé is, a könnyebb munka felé” (Benkő 2003: 431). Majd az idevágó jelenségeket felsorakoztatja.

Elsőként arra utal, hogy a nyelv változásának, fejlődésének, valamint a nemzeti nyelv problematikájának a vizsgálata jobban visszaszorult, mint ahogy az kívánatos volna. Magam pedig még erősebben azt mondanám, hogy a nyelvtörténet nevű tárgy, diszciplína oktatásunkban nagyon is leszűkül. Ugyanez vonatkozik a dialektológiára is, amely pedig nyelvtudományunkban a nyelvtörténet mellett korábban vezető szerepet töltött be. Ezután Benkő professzor a nyelvészeti kutatással kapcsolatban egy kissé gúnyosan – ami pedig nem volt jellemző rá – ezt jegyezte meg: „Én filológusként ahhoz szoktam, hogy a tényeket tiszteletben tartsam. Nemcsak a nyelvi tényeket, hanem a tudománytörténet tényeit, a kutatási előzményeket is. Ma bizony tapasztalható, hogy egyesek nem törődnek azzal,

hogy amit ők leírnak, azt már megírták mások (akár néhány évtizeddel korábban), hanem valamit kitalál valaki, s »eladja« gyorsan portékáját. Ez a gyanúm szerint terjedő gyakorlat, sajnos. Pedig a tudományos etikának, a tisztességnek alapvető követelménye az előzményeknek nemcsak az ismerete, hanem tiszteletben tartása, tudomásul vétele is” (Benkő 2003: 432). Azt hiszem, az utóbbi évtizedben különösen időszerű, amit az úgynevezett adaptációról mond: „Nyugtalanító az adaptáció fölértékelődése is. Természetesen szükség van erre is, mindent meg kell tanulni, át kell venni, s amit alkalmazásra méltónak találunk, azt alkalmazni is kell. De hogy az adaptációt tartsuk a tudomány egyik legfőbb követelményének, s hajlongjunk minden előtt arra, ami nem saját gondolatainkból származik, nem saját megfigyeléseinkből való, aszal nem értek egyet” (Benkő 2003: 432).

Magam – különösen az új diszciplináknak, mindenekelőtt a kognitív nyelvészet és a pragmatika keretében íródott tanulmányoknak – a tálalásmódját és megfogalmazását tartom sok esetben a legkevésbé megfelelőnek. A téma kifejtésében tudniillik gyakran hiányzik a logikus felépítés és taglalás, viszont sorakoznak a rendkívül hosszú, belső szerkezetekkel megtűzdelt mondatok, amelyekben gyakori a megmagyarázatlan új szakszó és szakkifejezés, valamint – nemegyszer felesleges – sok-sok idegen szó. Mindehhez járul az elméleti háttér túl részletes tárgyalása, amely már inkább elméletieskedésnek nevezhető. Ezért is tartják többen az ilyen írásokat érthetetlennek. Természetesen a felsorolt vonások nem minden idevágó írást jellemeznek, de meglehetősen nagy számban találunk olyanokat, amelyek telítve vannak a jelzett negatív vonásokkal vagy azok valamelyikével. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az általam olvasott idevágó munkák közül minden tekintetben mintaszerűnek találtam Tolcsvai Nagy Gábornak a Kognitív szemantika című, nemrég Nyitrán megjelent könyvét.)

5. Engedtessek meg, hogy az általam kedvelt stilisztika bizonyos fokú visszazorulásáról egy kissé részletesebben szóljak. A stílus ugyanis – mint ismeretes – egész életünket áthatja, mindenfajta kommunikációnak egyik legfőbb kelléke és jellemzője, tudniillik minden beszédünkkel, írásunkkal így vagy úgy hatni akarunk. A nyolcvanas, kilencvenes években és a századforduló utáni első évtizedben virágzott is a stilisztika egyetemünkön. Többek között az ország valamennyi egyetemének, főiskolájának (a pécsi kivételével) valamennyi stilisztikát oktató tanára az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató csoportnak a tagja lett. A csoport szigorú terv szerint dolgozott, sok hasznos tanulmányt megjelentetve a funkcionális stilisztika tárgyköréből. A csoport legfontosabb munkája – mint szintén ismertes – a csaknem 600 oldalas Alakzatlexikon. Mindezek hatására színvonalas középiskolai tankönyvek is születtek. Szinte sorakoztak továbbá egyetemünkön a stilisztikát választó PhD-sek. A 2007-ben megrendezett utolsó nagy nyelvészkongresszuson például két stilisztikai szekciót kellett a végén létrehozni, olyan sokan jelentkeztek színvonalas előadásokkal. Ezután azonban megkezdődött e fontos stúdium visszazorulása. A csoport 2008 után lényegében befejezte működését. Szerencsére azonban van folytatása maibb tematikával, de kisebb létszámban és jóval kisebb országos hatással. Stilisztikai jellegű tanulmány szintén kisebb számban jelenik meg folyóíratainkban. Aztán megemlítem,

hogy szinte félelmet keltett bennem, hogy néhány évvel ezelőtt egy egyébként kitűnő habilitációs előadásban a szerző – emlékezetem szerint – a kommunikációval kapcsolatban felsorolt tíz-egynéhány jellemző jelenséget, de a stílus nem volt közöttük. Még egy példa: tavalyelőtt egy igen sikeres pragmatikai kerekasztal-megbeszélésen vettem részt a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, de bizony a stílus, a stilisztika ott sem igen került szóba. És még sorolhatnám tovább. Meg kell tehát akadályozni a stilisztika további visszaszorulását.

Végül arra utalok, hogy nyelvtudományunk és egyetemi oktatásunk elhanyagolja a nyelvművelést is (l. Benkő 2003: 433). Még egy megjegyzést teszek magyar nyelvészeti oktatásunkról. Talán a legriasztóbb tapasztalatom a következő: hallgatóink – különösen az utóbbi 5–6 évben – amellett, hogy nem szeretnek olvasni, szinte elfelejtették a *tanulni* szó jelentését, nem beszélve a teljességet jelentő *megtanulni* formáról. Egyszerűen nem veszik tudomásul, hogy bizonyos szabályokat, meghatározásokat, felsorolásokat stb. meg is kell tanulni. A szemináriumi órákon rendszerint ott vannak, jegyzetelnek, de például az olvasottak lényegét elmondani, a szabályokat megtanulni stb. azt már nem!

6. Elnézést kérek, hogy – amint már jeleztem – nem átfogó értékelést adtam az utóbbi évtizedek nyelvtudományáról és annak egyetemi oktatásáról. De ez a mostani előadás kereteibe semmiképpen sem fért volna bele. Egyébként is ezúttal mindkettőnek a jobbítása, eredményesebbé tétele volt a célom. Ennek érdekében végül még néhány javaslatot is teszek. Először az új irányzat, az új diszciplínák erősítése céljából meg kellene szerkeszteni a kognitív nyelvészetnek, a pragmatikának, a diskurzuselméletnek a jól átgondolt és megfelelően megfogalmazott terminológiai szótárát. Másik javaslatom: a nyelvtörténetnek nagyobb teret kellene kapnia, hogy a leendő magyartanároknak – bármilyen fokon tanítsák is a grammatikát – a háttérben, a tudatukban ott legyen a tanított jelenség kialakulása, múltja. És utoljára, de nem utolsósorban: nagyobb követelmény, nagyobb szigor kívántatnék!

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 2003. Beszélgetés Benkő Loránnal. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány*. ELTE BTK. Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 421–47.
- Farkas Tamás 2005. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság 100. közgyűlése*. Magyar Nyelv 101: 113–6.
- Szathmári István 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Szathmári István
professor emeritus
ELTE BTK

SUMMARY

*Szathmári, István***A brief look back and ahead in Hungarian linguistics apropos of our conference**

This talk does not give a comprehensive assessment of Hungarian linguistics of the past few decades and its teaching at the university. This would not have been possible in a single talk. My aim this time is simply to provide a few ideas on how to improve both. To that end, I conclude by giving a few suggestions. First, in order to reinforce new directions and new disciplines, a well-thought-out and appropriately formulated terminological dictionary of cognitive linguistics, pragmatics, and discourse theory should be compiled. Second, historical linguistics should be given more coverage in order for future teachers of Hungarian language and literature, at any level of grammar education, to have the origins and past of the phenomenon they are teaching at the back of their minds. And finally, last but not least: higher expectations and more rigour would be needed.

Keywords: the situation of linguistics in universities, new disciplines of linguistics, more space for historical linguistics, higher requirements needed